

فصلنامه علمی - تخصصی معارف علوم اسلامی و علوم انسانی

سال سوم - تابستان ۱۴۰۲ - شماره سیزدهم - ص ۲۸-۴۹

نقش انتظار و نیروسازی در استمرار انقلاب

عالیه رستمی بوراچالو^۱

محمد مهدی کریمی نیا^۲

چکیده

انقلاب در شناساندن اهداف متعالی به مردم، تبیین معنا و مفهوم صحیح و درست از انتظار، نیروسازی نسل منتظر، امیدواری به انقلاب جهانی مهدوی، آماده سازی در حوزه فردی و اجتماعی برای نزدیک ساختن عصر ظهور منجی، خودباوری و تصمیم به زمینه سازی ظهور وغیره، ایفای نقش کرده است. نوشتار حاضر با هدف شناسایی نقش انتظار و نیروسازی در استمرار انقلاب با روش توصیفی - تبیینی و روش گردآوری اطاعات از نوع کتابخانه‌ای به رشته تحریر در آمده است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که استمرار انقلاب یک گام بسیار اساسی به سمت ظهور بوده؛ حرکتی متکی بر قرآن، سنت و امامت است؛ زیرا با ابتدا بر مبانی دینی و شیعی، نگرشی نو و ابتکارگونه به انقلاب جهانی ارائه کرده است.

واژگان کلیدی: انتظار، امید، انقلاب اسلامی، نیروسازی

۱. سطح دو (کارشناسی)، رشته علوم حوزوی، حوزه علمیه خواهران حضرت زینب کبری (س)، شهر ارومیه، استان آذربایجان غربی، ایران،

پژوهشگر و فعال فرهنگی، alieh2013rostami@gmail.com

۲. استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم، نویسنده مسؤول،

kariminia@quran.ac.ir

مقدمه

مسأله انتظار، یکی از مباحث و اعتقادات مهم و کلیدی در اسلام است که نیازمند یک نگاه هدفمند و غایت‌گرا و تحلیل واقع‌بینانه می‌باشد و نتیجه چنین اعتقادی بروز انقلاب‌های سیاسی، حرکت‌ها و قیام‌های فراوانی است که در عصر انتظار بر ستمگران صورت گرفته است.

وقوع انقلاب اسلامی در ایران یکی از رخداد‌های بزرگی بود که سبب تغییر و تحولات فراوان در کشورهای منطقه و نیز ساختار قدرت جهانی گردید. اگر نقش فرهنگ انتظار در استمرار انقلاب از منظر تحولات فکری و توسعه اندیشه‌های دینی، اجتماعی و سیاسی مورد تعمیق قرار گیرد، بدون شک بارزترین اثر در حوزه اندیشه‌های دینی و تحقق انقلاب اسلامی مشاهده خواهد شد.

ضرورت بررسی نقش انتظار و نیروسازی در استمرار انقلاب بر هیچ کس پوشیده نیست و این فرهنگ «انتظار» ماهیتی درس‌آموز دارد که در روند انقلاب اسلامی، نگرش عمومی شیعیان به آموزه‌ای کارساز و رهگشا تبدیل کرده است. شاید فرهنگ انتظار و نیروسازی را بتوان نقطه عطفی در نظریه پردازی‌های اندیشمندان اسلام شناس دانست که بسیاری از آنان را به بازاندیشی در نظریه‌های خویش در باره استمرار انقلاب واداشته است. نگارندگان در این تحقیق درصدد بررسی نقش انتظار و نیروسازی در استمرار انقلاب است، اما بررسی نیروسازی در جامعه منتظر، بدون در نظر گرفتن جامعه اسلامی عملاً امکان‌پذیر نیست. جامعه منتظر کنونی در حقیقت همان انقلاب اسلامی حاکم است. تحقیق حاضر به روش توصیفی - تبیینی به روش کتابخانه‌ای و با هدف بررسی نقش انتظار و نیروسازی در جهت تقویت و استمرار انقلاب است تا نشان دهد که انتظار و نیروسازی چه رسالتی برای خود در این زمینه دارد.

پیشینه تحقیق

ادبیات تحقیق نشان می‌دهد کتاب، پایان‌نامه و مقالات زیادی در این زمینه نگاشته شده است؛ از جمله آنها کتاب انتظار و باید‌ها و نبایدها به قلم شفیع سروستانی می‌باشد. کتاب حاضر با هدف پاسخگویی به پرسش‌ها و ابهام‌های موجود در زمینه فرهنگ انتظار و تبیین بایسته‌های ترویج و تبلیغ این فرهنگ

پرداخته است. کتاب دیگری که می توان نام برد کتاب نهضت انتظار و انقلاب اسلامی جمعی از نویسندگان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نگاشته اند که به تشریح ماهیت نهضت انبیاء (ع)، به توضیح چگونگی تأسیس نظام اسلامی در زمان پیامبر (ص) پرداخته و ضمن اشاره به نقش ائمه (ع) در حفظ دین و نیز نقش علما و فقها در عصر انتظار، انقلاب اسلامی ایران و نقش نهضت انتظار در پیروزی آن را مورد بحث قرار داده و در پایان، گوشه‌ای از سیمای حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) را به تصویر کشیده است. در مورد انتظار و انقلاب اسلامی پایان نامه هایی نیز نگاشته شده است که می توان به پایان نامه «ویژگی های حکومت جهانی مهدی (ع)» به نویسندگی آقای سجادی اشاره کرد که در این نوشتار به ویژگی های حکومت جهانی حضرت مهدی (ع) پرداخته شده است. مقاله با موضوع انتظار و انقلاب به قلم آقای طاهری تعریف و تقسیمات انتظار و چگونگی بارور شدن این اندیشه در انقلاب اسلامی ایران بررسی، و دیدگاه‌های حضرت امام خمینی در این باره را بیان کرده است. همچنین مقاله مهدویت و انتظار در اندیشه استاد مطهری که توسط آقای سوزنچی نگاشته شده و کوشیده است به سؤالات مهدویت با نگاه به اندیشه استاد مرتضی مطهری پاسخ دهد. مقاله دیگری با موضوع نظام سازی در جامعه منتظر بر اساس اندیشه رهبر معظم انقلاب به نویسندگی آقای غلامی می باشد که در این مقاله، نگاه رهبر معظم انقلاب به مقوله انتظار و الزامات و نیازهای نظام سازی در جامعه منتظر مورد تحقیق و بررسی قرار داده است. آنچه این مقاله را با دیگر مقالات متمایز ساخته این است که این نوشتار بر آن است که نقش انتظار و نیروسازی را در استمرار انقلاب بررسی کند و نشان دهد که انتظار چه رسالتی برای خود در استمرار انقلاب داشته است.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱. انتظار

انتظار در لغت به معنای «چشم به راه بودن، دیده‌بانی، درنگ در امور و نوعی امید داشتن به آینده» است و همچنین «به حالت روانی کسی گفته می‌شود که از وضع موجود خسته شده است و برای ایجاد وضع بهتری تکاپو و تلاش می‌کند».^۱

در اصطلاح نیز انتظار عبارت است از: «امید به آینده‌ای که در آن ظلم، بی‌عدالتی، تبعیض و زشتی نباشد و جهان از آنها رهایی یافته و عدالت‌گستری بر گیتی حاکم باشد».^۲ و در تعریفی دیگر: «چشمداشت همیشگی به اینکه وعده بزرگ الهی روی دهد و روزی فرا رسد که بشر در سایه عدالت کامل به رهبری حضرت مهدی (عج) زندگی کند».

۱-۲. نیروسازی

اصطلاح نیروسازی به مکتب‌هایی اطلاق می‌شود که شاخصه اصلی آن، اعتقاد به دوره آخرالزمان و انتظار ظهور منجی و نجات‌دهنده خاصی به نام امام مهدی (عج) است. نیروسازی مکتبی است که ما را آماده می‌کند برای تحمل امام (امامت علوی و مهدوی)، امامتی که امت‌های پیشین نتوانستند به دوش بکشند.

نیروسازی، مهندسی ایجاد و حفظ آمادگی همه جانبه منتظران است که با اندیشه وجود امام غایب و اهتمام بر انجام وظایف، در جهت زمینه‌سازی امر مقدس فرج و ظهور، برای رسیدن به کمال مطلوب و جامعه در تراز نهضت جهانی مهدوی، صورت می‌پذیرد. بنابراین هدف آرمانی جامعه زمینه‌ساز ظهور؛ تحقق جامعه توحیدی و حاکمیت عدل جهانی است. از این منظر، ما و حتی امام زمان (عج) منتظریم و «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»^۳ منتظر ماست.

۱. مصطفوی، التحقيق في كلمات القرآن، ص ۶۶

۲. صدر، دائرة المعارف تشیع، ج ۲، ص ۳۵۳

۳. صف: ۹

اما از آنجا که حجت خدا، حَیّ (زنده) و حاضر است و آماده تحقق آرمان الهی «أَنَّ الارضَ یرثُها عبادی الصالحون»^۱ و طبق فلسفه امامت، بنا نیست امام بدون امت تربیت یافته، امر مهم حاکمیت عدل الهی را در عرصه گیتی محقق سازد؛ پس این امام است که منتظر امتی تربیت یافته است و هرگاه امت با ویژگی‌های مورد انتظار، مهیا شد به فضل الهی هنگامه ظهور هم فراخواهد رسید.

۳-۱. انقلاب

واژه انقلاب معادل کلمه «Revolution» برگرفته از کلمه «Revolutio - on» و ریشه «Revolver» است. این واژه ابتدا از اصطلاحات اخترشناسی بود که به تدریج در علوم طبیعی اهمیت یافته و سپس برای نخستین بار در سده هفدهم، به صورت یکی از اصطلاحات سیاسی به کار گرفته شد.^۲ در فرهنگ فارسی عمید، انقلاب به معنای «حالی به حالی شدن، دگرگون شدن، برگشتن، تحول و تقلب و تبدل، تغییر کامل و مشخص در چیزی و یک چرخش دورانی» است.^۳

در فرهنگ مصطلح سیاسی، با همه اختلاف نظرهایی که در باره تعریف کامل از پدیده انقلاب مشاهده می‌شود، ویژگی‌های عمده‌ای وجود دارد که آن را از تحولات دیگر جامعه و تغییرات اجتماعی جدا می‌کند. از آن جایی که تاکنون برای انقلاب، معنا و مفهوم جامع و مانعی ارائه نشده، برای آشنایی با تعریف این پدیده، برخی از تعریف‌های اندیشمندان با توجه به ابعاد مختلف آن بیان شده است:

ساموئل هانتینگتون^۴ یکی از نویسندگان معاصر، انقلاب را به مثابه «یک تحول داخلی سریع، اساسی و خشونت‌آمیز در ارزش‌ها و اسطوره‌های حاکم بر جامعه و در نهادهای سیاسی، ساختارهای اجتماعی،

۱. انبیا: ۱۰۵

۲. علی بابایی، فرهنگ سیاسی، صص ۱۱۲ - ۱۱۱

۳. عمید، فرهنگ فارسی عمید، ج ۱، ص ۱۶۷

رهبری و فعالیت‌ها و سیاست‌های دولت» تعریف کرده و آن را از دیگر انواع بی‌ثباتی سیاسی نظیر کودتا، شورش‌ها و طغیان‌های اجتماعی و جنگ‌های استقلال طلب متمایز می‌سازد.^۱

همچنین در تعریف دیگر، انقلاب از لحاظ سیاسی «به حرکت مردمی گفته می‌شود که نظام سیاسی یک کشور را از میان برمی‌دارد و نظام جدیدی را جایگزین آن می‌کند».^۲

بر همین اساس، انقلاب اسلامی نیز به دلیل نارضایتی از وضع موجود، با اعتقاد مردم شیعه ایران به پیروی از رهبری امام خمینی، در مقام نایب امام‌زمان (عج) و وجوب اطاعت و پیروی از ایشان، و با هدف ایجاد وضع بهتر - از بین بردن عوامل ظلم و فساد، تشکیل حکومت اسلامی و زمینه‌سازی برای تشکیل حکومت واحد جهانی امام‌زمان (عج) - به پیروزی رسید.

۲- آثار انتظار

در خصوص اعتقاد به مهدویت و ظهور منجی جهانی دو نوع اثر را می‌توان بررسی کرد: اول آثار عملی که بر این باور مترتب است؛ یعنی اگر به ظهور مهدی اعتقاد داشته باشیم، چه کار باید بکنیم. دسته دوم آثاری است که به لحاظ نظری و گرایشی بر این اعتقاد مترتب است که به این لحاظ می‌تواند پاسخی دیگر به چرایی بحث انتظار باشد؛ یعنی باید منتظر بود؛ زیرا انتظار واقعی، این آثار را در جان آدمی به ارمغان می‌آورد که این‌جا به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۲-۱. تحقق خوف و رجای معقول در تمام تلاش‌های اجتماعی

۱-۲-۱. رجای معقول (خوش‌بینی به آینده بشر)

در باره آینده بشر نظرات مختلف است: برخی می‌گویند شر و فساد و بدبختی، لازمه لاینفک حیات بشری است و لذا زندگی بی‌ارزش است و عاقلانه‌ترین کارها خاتمه دادن به حیات و زندگی است. برخی

۱. هانتینگتون، سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ص ۳۸۵

۲. طلوعی، فرهنگ جامع سیاسی، ص ۱۹۱

هم معتقدند: بشر در اثر پیشرفت حیرت‌آور تکنیک و ذخیره کردن انبارهای وحشتناک وسایل تخریبی، به مرحله‌ای رسیده که بیش از یک گام با گوری که با دست خود کنده فاصله ندارد؛ در حالی که در منظر ما، ریشه فسادها و تباهی‌ها نقص روحی و معنوی انسان است. انسان هنوز دوره جوانی و ناپختگی را طی می‌کند و خشم و شهوت بر او و عقلش حاکم است. انسان بالفطره در راه تکامل فکری و اخلاقی و معنوی پیش می‌رود. نه شر و فساد لازم لاینفک طبیعت بشر است و نه جبر تمدن، فاجعه خودکشی دسته جمعی را پیش خواهد آورد؛ بلکه جریان مبارزه حق و باطل ادامه می‌یابد و جلو می‌رود تا آنجا که در نهایت منجر به حکومت عدل حضرت مهدی (عج) خواهد شد و چنین نیست که زحمات اصلاحگران به سرانجام نرسد.^۱

انسان در حالت عادی وقتی فراوانی ظلم و فساد و غلبه ظاهری ظالمان را در جهان می‌بیند، گاه با خود می‌اندیشد که آیا می‌توانیم در مقابل این موج عظیم کاری از پیش ببریم و وعده ظهور به ما می‌گوید که همه کارهای شما به سرانجام می‌رسد:

«وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ»^۲

و همانا در (کتاب آسمانی) زبور (که) بعد از ذکر، (تورات، نازل شده) نوشتیم که قطعاً بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد.

۲-۱-۲. خوف معقول (امید واهی نداشتن به تلاش‌های خود)

وعده منجی جهان در عین حال به ما می‌گوید که به تلاش‌های خودتان فی نفسه امید نامحدود نداشته باشید؛ یعنی از خودتان انتظار نداشته باشید که کل عالم را به تنهایی اصلاح کنید. اقدامات شما شرط لازم

۱. مطهری، انسان کامل، صص ۵۹ و ۶۰.

۲. انبیا: ۱۰۵.

برای اصلاح جهانی است؛ اما شرط کافی نیست؛ یعنی خلاصه جامعه بشری در سیر تکاملی‌اش از مهدی بی‌نیاز نخواهد بود.^۱

۲-۲. توجه به کیفیت به جای توجه به کمیت

در تلاش‌های اجتماعی آنچه مهم است، تقویت فرهنگی و معنوی جبهه حق است که این اقدام کیفی است، نه کمی؛ یعنی آنچه مقدمه ظهور است این نیست که به لحاظ شناسنامه‌ای تعداد مسلمانان یا شیعیان افزایش یابد؛ بلکه آنچه اولویت بیشتری دارد، این است که انسان‌ها تشنه حقیقت و عدالت شوند؛ پس تعداد یاران اولیه و اصلی حضرت شاید کم باشد؛ اما چنان‌که گفتیم، به لحاظ کیفیت در زمره برترین انسان‌ها آیند که هر یک می‌تواند انقلابی در جان‌ها ایجاد کند. به تعبیر یکی از بزرگان، یاران مهدی (عج) اشخاصی از سنخ امام خمینی یا بالاتر از او خواهند بود. در واقع این‌که خوبان هم باید به نهایت کار خود برسند، تاکید مهمی است بر این‌که بیش از کمیت به کیفیت باید اندیشید.^۲

۲-۳. خروج از پارادایم‌های رایج در تفکر غربی

دوره جدید، دوره سیطره فرهنگی جهان غرب بر عالم است و منتظر واقعی انسانی است که تحت این سیطره واقع نمی‌شود. ما امروزه بسیاری از سخنان، گرایش‌ها، رفتارها و غیره را به گونه‌ای تنظیم می‌کنیم که در جهان مدرن و با الگوهای مدرن مقبولیت داشته باشد. از باب نمونه می‌توان به همین مسأله جهانی شدن اشاره کرد؛ در حالی‌که معتقد به ظهور مهدی، با معادلاتی رفتار می‌کند که در ظرف محدود معادلات دنیایی رایج در جهان مدرن نمی‌گنجد؛ بدین سبب، تمام معادلات آن‌ها را به راحتی به هم می‌ریزد که باز در این زمینه، نگاهی به سیره زندگانی امام خمینی می‌تواند عبرت آموز باشد.

۳- ضرورت نیروسازی در استمرار انقلاب

۱. مطهری، انسان کامل، ص ۷۰.

۲. همان، ص ۷۵.

دوران حاضر، دوران و زمانه غیبت کبری حضرت ولی عصر (عج) و دوره عصر انتظار ظهور و حضور منجی عالم بشریت در جامعه انسانی است. در طول قریب به اتفاق ۱۲۰۰ سال غیبت کبری، دوران کنونی به واقع و بدون هیچ اغراق، یکی از حساسترین دورانها و مصادیق کامل و بارز جامعه منتظر می باشد. جهان امروز به شدت تحت تأثیر دوره مدرنیته و تمدن غرب قرار دارد و به گستردگی تمام، درگیر نظم و نظام ناخواسته ای است که مدرنیسم غربی بر بشریت تحمیل کرده است. همچنین فرهنگ و سیاست و اقتصاد و دیگر شئون زندگی در قالب نظام جدید، تعریف شده که بر انسان معاصر حاکم گردیده است.

واقعیت این است که هیمنه و قدرت ظاهری تمدن غرب و مدرنیسم بر جهان معاصر قابل کتمان و انکار نیست و مظاهر پیشرفتهای علمی و مادی در عرصه مختلف در جهان حاضر، شگفتی انسان را به همراه دارد. با کمال اطمینان می توان گفت جهان امروز در یک پیچ تاریخی سرنوشت ساز قرار دارد. از یک سو مدرنیته پنجه در همه عرصه های زندگی بشر انداخته و از سوی دیگر، همین تمدن غرب با توجه به ابتدای آن بر مادی گرایی و نفی وحی و سنت الهی و تکیه و تأکید بر عقل ابزاری، مشکلات معنوی و روحی بشر را حل نکرده است؛ بلکه در بسیاری از موارد نیز خود باعث و بانی بروز و ظهور بسیاری از مشکلات جامعه بشری شده است.

البته یکی از رموز موفقیت و سیطره تمدن غرب و مدرنیته بر پیکره جامعه بشری کنونی، نظام مند بودن این تمدن است. اصولاً نظریه ها و رهیافت های امکان موفقیت دارند که بتوانند خود را در قالب یک نظام تعریف شده و عملیاتی عرضه کنند.^۱

عصر حاضر، عصر تقابل گفتمان هاست و هر گفتمان به دنبال ارائه ایده ها و مبانی خود در مسیر جذب اندیشه های بشری می باشد. یکی از گفتمان های موجود در این زمان «گفتمان انتظار» است. دوران ما، دوران دوری و محرومیت از امام و حجت خدا و ما در «عصر انتظار» برای ظهور مجدد عالم قرار داریم. بر همین اساس جامعه ما نیز جامعه منتظر می باشد.

۱. غلامی، نظام سازی مهدوی، صص ۹۱ و ۹۲.

با تحلیل واقع گرایانه از مقوله «انتظار» تأکید می‌شود که در عصر انتظار و در جامعه منتظر، مهم ترین کار، توجه به «نیروسازی» است که این فرایند، مهمترین ابزار برای هماوردی با نظام مدرنیته محسوب می‌شود.

۴- تأکید بر نیروسازی در ادعیه

۴-۱. دعای افتتاح

دعای افتتاح یکی از دعاهایی است که شیعیان دوازده امامی در شب‌های ماه رمضان می‌خوانند. در این دعا به ویژگیهای حکومتی که شیعیان معتقدند امام مهدی پس از ظهور ایجاد خواهد کرد اشاره شده است. «اللَّهُمَّ اَنَا نَشْكُوُ الْيَكْفَقَدَ نَبِيْنَا صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَغَيْبِهِ وَلِيْنَا وَكَثْرَةَ عَدُوْنَا وَقَلَّةَ عَدَدِنَا وَشِدَّةَ الْفِتْنِ بِنَا وَتَظَاهَرَ الزَّمَانِ عَلَيْنَا فَصَلِّ عَلَي مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاعِنَا عَلَي ذَلِكَ بِفَتْحٍ مِنْكَ تَعْجِلْهُ وَبِضُرِّ تَكْشِفْهُ وَنَصْرٍ تُعِزُّهُ وَسُلْطَانٍ حَقِّ تَظْهَرُهُ وَرَحْمَةٍ مِنْكَ تَجَلِّلُنَاهَا وَعَافِيَةٍ مِنْكَ تَلْبِسُنَاهَا!»^۱

خدایا ما به تو شکایت کنیم از نبودن پیامبرمان که دروذهای تو بر او و آتش باد و از غیبت مولایمان و از بسیاری دشمنان و کمی افرادمان و از سختی آشوبها و از کمک دادن اوضاع زمانه به زیان ما پس درود فرست بر محمد و آتش و کمک ده ما را بر این اوضاع به گشایش فوری از طرف خود و برطرف کردن رنج و ناراحتی و یاری با عزت و ظاهر ساختن سلطنت حقه و رحمتی از جانب تو که ما را فراگیرد و تندرستی از طرف تو که ما را بپوشاند».

در این فراز دعای افتتاح، مشاهده می‌شود که روزه دار به یک افق فکری رسیده و دغدغه او فقدان دسترسی به اهل بیت (ع) شده است و منتظر به این دلیل که پیامبر (ص) را در دسترس ندارد و راه رسیدن او به امامش هموار نیست، دغدغه مند است و به خداوند متعال شکوه می‌کند و پناه می‌برد. البته این

شکایت از باب اعتراض نیست، بلکه از باب پناهجویی و درخواست رحمت و لطف از جانب خداوند است که در این عصر غیبت، ما چاره، پناهگاه و ملجایی جز تو نداریم.^۱

مهدوی زیستن و مهدوی ماندن بسیار با اهمیت است. بررسی این نکته که بعد از ظهور امام زمان (عج) گرفتار شرک و نفاق نشویم، بسیار موضوع مهمی است و در دعای افتتاح هم تأکید شده است که در دوران غیبت باید به گونه ای از این مشکلات و بحران ها عبور کنیم که در مواجهه با ظهور حضرت (عج) و یا قرار گرفتن در زمره زمینه سازان ظهور، کوچکترین لغزش و انحرافی نداشته باشیم و این دستاورد عظیم و بزرگ را حفظ کنیم تا ان شاء الله از این رحمت الهی و برکت بزرگ بهره مند باشیم^۲

۴-۲. دعای «اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَفْسَكَ»

لفظ این دعای شریف بر حسب روایتی که در کافی، مقدم بر حدیث دیگر روایت شده و بر حسب روایت غیبت نعمانی و سه روایت کمال الدین این است:

«اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَبِيَّكَ فَإِنَّكَ إِن لَمْ تُعَرِّفْنِي نَبِيَّكَ لَمْ أُعْرِفْ حُجَّتَكَ عَرِّفْنِي حُجَّتَكَ فَإِنَّكَ إِن لَمْ تُعَرِّفْنِي حُجَّتَكَ ضَلَلْتُ عَنْ دِينِي...»^۳

بارالها! خودت را به من بشناسان که البته اگر خود را به من نشناسانی، پیغمبرت را نخواهم شناخت. بارالها! پیغمبرت را به من بشناسان که اگر پیغمبرت را به من نشناسانی، حجّت تو را نخواهم شناخت. بارالها! حجّت خود را به من بشناسان که اگر حجّتت را به من نشناسانی، از دینم گمراه می‌گردم.

اعتبار سند این دعا با اینکه در این سه کتاب معتبر به سند های متعدد روایت شده است و بعضی از شواهد دیگر نیز اعتبار آن را تأیید می نماید، انصافاً اطمینان به صدور آن از امام (ع) حاصل است.

۱ حسینی تهرانی، شرح فقراتی از دعای افتتاح، ص ۱۲۵

۲ معنوی، توصیه های پایانی «افتتاح» به منتظران، به نقل از خبرگزاری شبستان.

۳ عباس قمی، مفاتیح الجنان، ص ۲۱۸

از این بیانات و ارشاداتی که در احادیث و ادعیه است، نیاز مردم به وجود امام و حجت در هر عصر و زمان معلوم می شود؛ زیرا شرح و بیان نواحی مختلف دین، آن هم دینی مثل دین اسلام و تفسیر مجمل و مفصل و محکم و متشابه و خاص و عام و ناسخ و منسوخ کتاب و سنت و دقایق مسایل عقاید و احکام، اموری نیست که بر غیر بشر مؤید عند الله مکشوف باشد. پس باید بین امت در هر عصر، شخصی باشد که مرجع در تمام امور باشد و قولش حجت و قاطع هر گونه اختلاف و امان از گمراهی و ضلال باشد.

چنان که احادیث متواتر مثل حدیث متواتر ثقلین نیز بر این معنی دلالت دارد و حضرت زین العابدین (ع) بیانی طولانی دارند که ابن حجر از آن حضرت نقل می نماید و در ضمن آن به این نکته لطیف اشاره می فرماید که:

اگر اهل بیت (ع) که پیغمبر (ص) مردم را به آنها ارجاع فرمود، نباشند و هدایت ها و ارشادات آنها حجت نباشد، پس هدایت چه کس و چه مقامی در اختلافاتی که بین امت در مسائل اسلامی پیدا می شود، حجت خواهد بود؟^۱

انتظار بر اساس معارف دین و کلام امام معصوم (علیه السلام) خط و مسیری برای استمرار انقلاب در جهت تعلیم و تربیت و پرورش نسل دین مدار و ولایت مدار براساس فرهنگ انتظار جهت نیرو سازی و زمینه سازی برای دولت کریمه‌ی مهدی که تجلی‌گاه رسیدن بشر به هدف خلقت یعنی کمال نهایی است، می‌باشد.

۵- پیامدهای انقلاب اسلامی در احیای فرهنگ انتظار

انقلاب اسلامی ایران با هدف زمینه سازی ظهور امام زمان (عج) پا به عرصه حیات گذاشت و در طول حیات ۴۰ ساله خود تلاش کرد تا به این هدف با برنامه ها و راهکارهای متنوع جامعه عمل ببوشاند؛ از آموزش و تبلیغ و ترویج گرفته تا پژوهشهای راهبردی و نیز برگزاری جشنواره ها، همایشها، کنفرانسها و

۱ صافی گلپایگانی، معرفت حجت خدا، ص ۱۲۴

نیز استفاده از ظرفیت آموزش و پرورش، آموزش عالی، رسانه ملی و غیره. اگرچه به زعم صاحب نظران هنوز تا رسیدن به جامعه منتظر و زمینه ساز فاصله بسیار است؛ اما نمی توان از آنچه در طول ۴۰ سال عمر انقلاب در باره اندیشه مهدویت انجام شده، چشم پوشید. مقایسه سطح مباحث مهدویت در دوران قبل از انقلاب با بعد از انقلاب، تغییراتی را نشان می دهد که توجه به آن، دستاوردهای انقلاب اسلامی ایران را تابناک تر می سازد. از این رو، برخی از برکات و دستاوردهای انقلاب اسلامی در آشنایی و انس مردم و جامعه با امام عصر و فراهم ساختن بستر رشد مهدویت اشاره می شود.^۱

۱-۵. تعمیق و گسترش فرهنگ انتظار

مسلمانان قبل از انقلاب اسلامی هیچ گونه الگوبذیری از آموزه مهدویت را در سرنوشت خود و در ساختار سیاسی کشورهای خود نداشتند. پیروزی انقلاب اسلامی سبب شد که هم در ساختار و هم در کارکرد نظام بین الملل، تغییر و تحولات اساسی رخ دهد. انقلاب اسلامی توانست بازیگران نوینی را در نظام بین الملل به منصفه ظهور برساند که از جمله آنها جنبش های آزادی بخش و ملتها هستند که به عنوان نقش آفرینان جدید، دیدگاه آنان می تواند بر دولتها و روابط بین الملل تأثیرگذار باشد.

انقلاب اسلامی ایران سبب شد رویکرد اندیشوران مسلمان و غیر مسلمان به اندیشه مهدویت تغییر یابد و دیگر مانند گزاره ای هم ردیف سایر گزاره های دینی به تحقیق درباره آن نپردازند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، چارچوبهای نظری و سنتی و رهیافت توصیفی و گزارش گونه از آموزه مهدویت کم رنگ شد. حتی این آموزه خاستگاهی شد برای اصول راهبردی، تا بیش از پیش وارد متن زندگی مردم شود.^۲

امام خمینی با بهره گیری بهینه از عناصر و اجزای فرهنگ انتظار و با نگاهی اجتماعی و کلان به این آموزه، توانست مبداء تحولات بنیادین در حیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی امت ایران باشد. در نگاه راهبردی امام به آموزه مهدویت، انتظار، منتظر را به انزوا نمی کشاند و او را از مسئولیت های اجتماعی

۱ سوزنجی، مهدویت و انتظار در اندیشه شهید مطهری، ص ۲۸

۲ عرفان، نقش انقلاب اسلامی در راستای زمینه سازی ظهور منجی، ص ۱۶۶

نمی‌رهاند. وی با نگاه عقل‌گرایانه به مفهوم انتظار، نه نگاه نقل‌گرایانه ای (اخباری‌گری) که نقش حداقلی را برای انسان منتظر تعریف می‌کرد، توانست احساس مسئولیت فردی و اجتماعی را در سطح جامعه به بالاترین حد ممکن که تشکیل حکومت بود، ارتقا ببخشد. ایشان به مدد ژرفای جهان بینی خویش توانست مفهوم «انتظار» را در اجتهاد فقهی خود بازسازی کند و ادبیات سلبی انتظار را به گفتمان ایجابی و مثبت اندیش آن بدل سازد.

نتیجهٔ قرن‌ها غلبهٔ نگرش نقل‌محور بر فرهنگ مهدویت، خواسته یا ناخواسته، آشکار و پنهان، جبرگرایی خاموشی بود که بار مسئولیت و تکلیف را از دوش منتظران برداشته و سبب شده بود مکلفان، بی‌اعتنا به عمل به تکالیف عصر غیبت، چهره در نقاب اعتماد به تقدیرگرایی افراطی بکشاند. ولی امام خمینی با سیرهٔ عملی خود به تبیین و ترجمهٔ آیهٔ شریفهٔ «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»^۱ پرداخت و با گشودن پنجرهٔ عقل بر متون نقلی، پس از اعتماد به اختیار انسان در عرصهٔ سرنوشت اجتماعی خویش، مفهوم انتظار منجی را به اوج رساند و توانست پایه‌های عقلانی و اجتماعی مهدویت را پشتوانهٔ اصالت نقلی آن قرار دهد. از این رو، از آنجا که در این نگرش، پتانسیل فراوانی برای حرکت و تغییر وضع موجود با بهره‌گیری از مفاهیم اسلامی و اصیل امامت وجود دارد، جامعهٔ شیعه با حفظ آرمان اصیل امامت به فعال‌سازی مجدد مفهوم انتظار فرج پرداخت و آن را به راهبرد و اهرمی برای حرکت و ترمیم جامعه تبدیل کرد.^۲

بعد از تأسیس حکومت اسلامی، امام خمینی بر اساس جهان‌شمول بودن دین اسلام، صدور انقلاب را از ضروریات بقا و جهانی شدن نهضت اسلامی برشمردند. از دیدگاه ایشان، مفهوم صدور انقلاب اسلامی، شناخت ارزشهای انقلاب اسلامی و رساندن آن به گوش تمامی بشریت، به خصوص جهان اسلام و جلب توجه مسلمانان به اسلام و قوانین اسلامی از طریق معرفی صحیح اسلام با تبلیغات، عمل مطابق با اسلام، عمل و اخلاق، شناساندن انقلاب به دنیا، دعوت به اسلام، صدور

۱. رعد: ۱۱.

۲. اخوان مفرد، ایدئولوژی انقلاب ایران، ص ۲۰۸.

ارزشهای انسانی و آشناسازی مستضعفان با حکومت اسلامی بود. انقلاب اسلامی ایران نیز توانست تأثیرات بسزایی در تحولات اخیر منطقه، به خصوص موج بیداری اسلامی داشته باشد. نهضت‌های اسلامی رخ داده در منطقه، وام دار اندیشه‌های انقلاب اند؛ به طوری که رهبران این نهضتها به طور مشخص الگوی حرکت خود را از انقلاب اسلامی ایران می‌دانند.^۱

۲-۵. ارتقای آگاهی مردم در زمینه موعودگرایی و انتظار

با توجه به شرایط فعلی جهان، به پا خواستن مستضعفان در رکاب منجی عالم و رویایی آنان با بمبهای هسته‌ای و موشکهای بالستیک وغیره، نیازمند الگو و پیش‌زمینه روانی مساعد است؛ زیرا آنان (جوامع مستضعف) که عمری را در پذیرش سلطهٔ جائران سپری کرده‌اند، اگر کسی را به یاد نیاورند که در برابر سرکردگان استکبار جهانی ایستاده باشد، مرعوب شدن در برابر حزب شیطان چون عادت ثنویه در وجودشان رخنه خواهد کرد. انقلاب اسلامی ایران توانسته است ملت‌های تحت سلطهٔ جهان را بیدار کند و آنان را از عمق جنایاتی که در حق بشریت می‌رود آگاه سازد و در کنار آن نیز ارائه دهنده الگوی مناسب و عملی و نشان دهندهٔ راه نجات و پناهگاه محکمی است که ملت‌های به ستوه آمده را امیدوار و به سوی خود جلب می‌کند.

یکی از بزرگ‌ترین خدمات انقلاب اسلامی در این باره، برطرف کردن زمینهٔ غفلت و انحراف در افکار عامهٔ مردم و اندیشمندان و نخبگان بود و این خدمتی بی‌بدیل است؛ زیرا تا اندیشهٔ ظهور و مهدویت در افکار، ظهور صغری نکند؛ یعنی در دلها و افکار فهم و درک درستی از این مسئله نشود، ظهور کبری رخ نخواهد داد؛ چون غیبت امام عصر (عج) به عدم شناخت و کج فهمی‌ها از احکام باز می‌گردد. اگر امیرالمؤمنین (ع) خانه نشین شدند و حضرت سیدالشهدا (ع) در کربلا با آن جنایات به شهادت رسیدند، همه و همه به دلیل کج فهمی و بدفهمی از دین بود. لذا امام خمینی در بستر انقلاب اسلامی زمینه‌ای را فراهم کرد که شأن و شخصیت امامت بیشتر تبیین شود.

۱. عارف، نقش انقلاب اسلامی در تغییر نگارش به مهدویت، ص ۱۴۹.

بنابر این، با پیروزی انقلاب اسلامی، روح درهم شکسته و خسته مسلمانان در مناطق مختلف جهان، زنده و روحیه امید در کالبد آنان دمیده شد. پس از انقلاب، روحیه خودباوری و اعتماد به نفس مسلمانان که رو به خاموشی بود، تقویت شد و جرئت و شجاعت خود را بازیافتند. در حقیقت؛ شیعیان پس از یک دوره فترت و سستی، با ظهور انقلاب اسلامی از خواب غفلت بیدار شدند و هویت تازه ای یافتند؛ زیرا پیروزی انقلاب اسلامی به آنان آموخت که نباید برای ظهور مهدی موعود (عج) به انتظار نشست، بلکه باید به انتظار ایستاد. به این ترتیب، انقلاب اسلامی ایران نقطه عطفی در احیای مکتب انتظار و حتی در نگاهی کلی تر، آموزه مهدویت بود و تشیع و اسلام را در قلب حوادث و اخبار جهانی قرار داد.^۱

توسعه وظایف منتظران و منحصر نکردن آن به دعا برای تعجیل فرج و درخواست ملاقات با آن حضرت و توجه به برائت جویی به عنوان مقدمه و شرط ولایت ورزی واقعی، از اندیشه های مورد تأکید امام خمینی است. امام با نگاه جامع خود، به موضوع ولایت ورزی و برائت جویی به معنای واقعی توجه داشت.^۲ در فرهنگ شیعی، امامان معصوم (ع) مظهر همه خوبی ها و دشمنان ایشان، مظهر همه بدی هایند و به طور طبیعی کسی که در پی خوبی ها و دوری از بدی هاست، راهی جز دل بستن به حضرات معصومین و برائت از دشمنان آنها ندارد. امام صادق (ع) در این زمینه می فرماید:

«ما ریشه همه خوبی هاییم و همه خوبی ها از شاخ و برگ ماست. از جمله خوبی ها، یگانه پرستی، نماز، روزه و غیره است. دشمن ما ریشه همه بدی هاست و همه اعمال زشت و ناشایست از شاخ و برگ آنهاست که دروغ گویی، تنگ نظری، سخن چینی و غیره از آن جمله است».^۳

بنابر این، برای همه کسانی که طالب هدایت و رستگاری اند، به ویژه برای کسانی که سر در گرو ولایت آخرین امام از سلسله اولیای خدا، حضرت مهدی (عج) دارند، ضروری است که دوستان و

۱. پرهیزکار، انقلاب اسلامی و رشد مهدویت در ایران، ص ۸۶.

۲. شفیع سروستانی، زمینه سازی برای ظهور، ص ۱۱۸.

۳. کلینی، اصول کافی، ج ۸، ص ۲۴۲.

دشمنان اهل ایمان را بشناسند. اینان تا ولایت مهدوی را که استمرار ولایت الهی، ولایت محمدی و ولایت علوی است و نیز کسانی را که در تقابل با جریان ولایت مهدوی اند، چنان که بایسته است، شناسند، نمی توانند چنان که شایسته است به ریسمان ولایت مهدوی درآویزند و از دشمنان این ولایت بیزارى جویند.

۳-۵. مقابله با جریانهای انحرافی

در طول تاریخ، انتظار آینده بهتر و ظهور دولت حق و عدالت، مترقی ترین آرمان اجتماعی بوده است. فطرت کمال گرای آدمی و ماهیت زندگی بشر با امید به آینده عجین شده است؛ لذا اعتقاد به مهدویت از اصلی ترین ابعاد روح انسانی سرچشمه می گیرد. اندیشه مهدویت در راه رسیدن به سرمنزل مقصود ممکن است با دریای پرتلاطم حوادث یا انحرافات و قرائتهای ناصحیح روبه رو شود. شرط رسیدن به ساحل نجات در درجه اول، تقویت نیروی محرکه این گفتمان و در درجه دوم، انحراف زدایی از آن است.^۱

امام خمینی مقابله با جریانات انحرافی حوزه مهدویت در طول تاریخ و تبیین و ترویج خط اصیل مهدویت را بر مبنای مبانی کلامی و اصولی خود، در رأس فعالیتهای خویش می دانست. مهم ترین شاخصه های دیدگاه امام خمینی در بحث مهدویت، در مقابل تفکر مهدوی قبل از انقلاب، توجه به امام مهدی (عج) به عنوان حجت خدا و امام حی است. امام زمان (عج) نسبت به حال مسلمانان بی تفاوت نیست و این، تفاوت کلیدی و اساسی در دیدگاه انقلاب با تفکرات پیش از انقلاب است.

بنابراین، یکی از دستاوردهای بزرگ انقلاب اسلامی، مقابله با جریانهای انحرافی است که در مقابل مهدویت به عنوان بال سبز تشیع قد علم کردند و درصدد بودند به این آموزه که امید و انگیزه مبارز توسعه وظایف منتظران و منحصر نکردن آن به دعا برای تعجیل فرج و درخواست ملاقات با آن حضرت و توجه به برائت جویی به عنوان مقدمه و شرط ولایت ورزی واقعی، از اندیشه های مورد تأکید

۱. عرفان، نقش انقلاب اسلامی در تغییر نگارش به مهدویت، ص ۱۶۶.

امام خمینی است. امام با نگاه جامع خود، به موضوع ولایت ورزی و برائت جویی به معنای واقعی توجه داشت.^۱

در فرهنگ شیعی، امامان معصوم (ع) مظهر همه خوبی‌ها و دشمنان ایشان، مظهر همه بدی‌ها و به‌طور طبیعی کسی که در پی خوبی‌ها و دوری از بدی‌هاست، راهی جز دل بستن به حضرات معصومین و برائت از دشمنان آنها ندارد. امام صادق (ع) در این زمینه می‌فرماید:

«ما ریشه همه خوبی‌هاییم و همه خوبی‌ها از شاخ و برگ ماست. از جمله خوبی‌ها، یگانه پرستی، نماز، روزه و... است. دشمن ما ریشه همه بدی‌هاست و همه اعمال زشت و ناشایست از شاخ و برگ آنهاست که دروغ‌گویی، تنگ‌نظری، سخن‌چینی و غیره از آن جمله است».^۲

بنابراین، برای همه کسانی که طالب هدایت و رستگاری‌اند، به ویژه برای کسانی که سر در گرو ولایت آخرین امام از سلسله اولیای خدا، حضرت مهدی (عج) دارند، ضروری است که دوستان و دشمنان اهل ایمان را بشناسند. اینان تا ولایت مهدوی را که استمرار ولایت الهی، ولایت محمدی و ولایت علوی است و نیز کسانی را که در تقابل با جریان ولایت مهدوی‌اند، چنان که بایسته است، شناسند، نمی‌توانند چنان که شایسته است به ریسمان ولایت مهدوی درآویزند و از دشمنان این ولایت بی‌زاری جویند.

۴-۵. ثمره انتظار؛ انقلاب اسلامی

علاوه بر زمان حضور امامان معصوم در عصر انتظار نیز حرکتها و قیامهای فراوانی علیه ستمگران صورت گرفته، عالمان ربانی زیادی در این مسیر به موفقیت‌هایی دست یافته‌اند؛ اما ثمره آن همه پایمردی‌ها و جانفشانی‌های عالمان دینی و رشادتهای امت اسلامی، به خصوص مردم غیور ایران، سرانجام به ثمر نشست و انقلاب اسلامی با خون هزاران شهید سرافراز و رهبری بی‌نظیر امام خمینی به پیروزی رسید و

۱. شفیع سروستانی، زمینه‌سازی برای ظهور، ص ۱۰۲.

۲. کلینی، اصول کافی، ج ۳، ص ۲۴۸.

برای اولین بار در عصر غیبت، حکومت اسلامی محقق اشاره به قیام «ابو محمد اطروش» از فقهای بزرگ اسلام در قرن چهارم است،^۱ شد و زمینه را برای تحقق حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) هموار ساخت.^۲

۶- دولت منتظر زمینه ساز استمرار انقلاب

برای شناخت پیوند انقلاب اسلامی ایران با انقلاب جهانی حضرت مهدی (عج) و زمینه‌سازی این یک برای دیگری، توجه به این نکته ضروری است که ملت ایران از دیرباز مورد توجه هر یک از چهارده معصوم بوده‌اند و در احادیث بسیاری از ایرانیان تمجید شده و از آنان به عنوان وفادارترین ملتها به اسلام یاد شده است.

قرآن کریم می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»^۳

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هر کس از شما از آیین خود بازگردد، خداوند جمعیتی را می‌آورد که آنها را دوست دارد و آنان (نیز) خدا را دوست دارند؛ در برابر مؤمنان متواضع و در برابر کافران سرسخت و نیرومندند؛ آنها در راه خدا جهاد می‌کنند و از سرزنش هیچ ملامتگری هراس ندارند. این، فضل خداست که به هر کس بخواهد (و شایسته ببیند) می‌دهد؛ و او وسعت دهنده داناست».

این آیه خطاب به مؤمنان صدر اسلام است که قرآن در میان آنها و به زبان آنان نازل شد. خدای تعالی به آنها هشدار می‌دهد که اگر از اسلام روی برگردانید و قدر آن را ندانید، قومی را جایگزین شما

۱. امینی، شهیدان راه فضیلت، ص ۲۴.

۲. غلامی، نظام سازی مهدوی، ص ۶۷.

۳. مائده: ۵۴.

خواهد نمود که هم خدا آنها را دوست دارد و هم آنها خدا را دوست دارند و متواضع و جهادگرند. هنگامی که از پیامبر (در باره این قوم سؤال شد، آن حضرت دست بر شانه سلمان فارسی) زده، فرمودند: «این مرد و یاران و هم‌وطنان او هستند». سپس فرمودند:

«لَوْ كَانَ الدِّينُ مُعَلَّقًا بِالْثُرَيَّا لَتَنَاوَلَهُ رِجَالٌ مِنْ أِبْنَاءِ الْفَارِسِ»^۱

اگر دین بر ستاره ثریا آویخته باشد، مردانی از فارس آن را در اختیار خواهند گرفت.

حال باید دید ایرانیان در زمینه‌سازی حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) چه نقشی ایفا می‌کنند و چه تأثیری خواهند داشت؟^۲

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، برای اولین بار پس از چهارده قرن، پایگاهی در جهان به وجود آمد که بتواند از اسلام اصیل به طور رسمی و به طور گسترده و جهانی دفاع کند و ایدئولوژی رهایی بخش و تکامل آفرین اسلام را به گوش توده مستضعف برساند و به آنها نوید پیروزی با دست خالی بر استکبار جهانی را بدهد.^۳

نتیجه گیری

- ۱- نیروسازی، یکی از عواملی است که در بحث انتظار مؤثر بوده و ما را برای امامت آماده می‌کند.
- ۲- در اعتقاد به مهدویت دو نوع آثار وجود دارد: الف- آثار عملی: یعنی اینکه ما چه باید بکنیم. ب- آثار نظری: یعنی باید منتظر بود.
- ۳- از آثار انتظار می‌توان به: تحقق خوف و رجای معقول در تمام تلاش‌های اجتماعی، توجه به کیفیت به جای کمیت، خروج از پارادایم‌های رایج در تفکر غربی اشاره کرد.

۱. طبرسی، مجمع البیان، ج ۳، ص ۲۰۸.

۲. جمعی از نویسندگان، نهضت انتظار و انقلاب اسلامی، ص ۸۹.

۳. طاهری، انقلاب و انتظار، ص ۳۴.

- ۴- برای اینکه انقلاب اسلامی در حرکت خود استمرار داشته باشد لازم است نیروسازی انجام گیرد.
- ۵- یکی از تکالیف انقلاب اسلامی احیای فرهنگ انتظار است بدین صورت که باید آن را در سطح جامعه و در بلند مدت در جهان گسترش دهد.
- ۶- از جمله وظایف دیگر انقلاب اسلامی در راستای انتظار، ارتقای آگاهی مردم است.
- ۷- از دیگر وظایف انقلاب اسلامی مقابله با جریان های انحرافی در مسیر انتظار است.

منابع

قرآن کریم

۱. اخوان مفرد، حمید رضا، ایدئولوژی انقلاب ایران، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱.
۲. پرهیزگار، غلامرضا، انقلاب اسلامی و رشد مهدویت در ایران، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۹.
۳. جمعی از نویسندگان، نهضت انتظار و انقلاب اسلامی، تهران؛ ناشر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی-نیروی مقاومت بسیج-آموزش، ۱۳۸۲.
۴. حسینی طهرانی، سید محمدحسین، شرح فقراتی از دعای افتتاح، قم؛ انتشارات مکتب وحی، ۱۳۷۴.
۵. سجادی، سید عبد اللطیف، «پایان نامه ویژگی های حکومت جهانی مهدوی(ع)»، ۱۳۹۰.
۶. سوزنچی، حسین، «مهدویت و انتظار در اندیشه شهید مطهری»، فصلنامه جامعه مهدوی، ۱۳۸۳.
۷. شفیعی سروستانی، ابراهیم، زمینه سازی برای ظهور؛ آرمان انقلاب اسلامی، موعود، ۱۳۸۸.
۸. شفیعی سروستانی، ابراهیم، انتظار و باید ها و نبایدها، تهران؛ ناشر موعود، ۱۳۷۸.
۹. صافی گلپایگانی، لطف الله، معرفت حجت خدا، قم؛ انتشارات مسجد مقدس جمکران، ۱۳۹۰.
۱۰. صدر، احمد و دیگران، دائرة المعارف تشیع، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، ۱۳۷۳.

۱۱. طاهری، سید مهدی، «انتظار و انقلاب»، نشر زمانه، ۱۳۸۸.
۱۲. طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن، مجمع البیان، بیروت؛ مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۵.
۱۳. طلوعی، محمود، فرهنگ جامع سیاسی، تهران؛ نشر علم، ۱۳۷۲.
۱۴. عارف، بیژن، نقش اندیشه های انقلاب اسلامی ایران در بیداری اسلامی، سیاست، ۱۳۹۵.
۱۵. عبدالحسین امینی، روزبه، شهیدان راه فضیلت، تهران، بی نا، ۱۳۶۳.
۱۶. عرفان، امیرحسین، نقش انقلاب اسلامی ایران در تغییر نگارش به آموزه های مهدویت، انتظار موعود، ۱۳۸۹.
۱۷. علی بابایی، غلامرضا، فرهنگ سیاسی، تهران؛ آشیان، ۱۳۸۲.
۱۸. عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران؛ امیرکبیر، ۱۳۵۶.
۱۹. غلامی، نجفقلی، «نظام سازی در جامعه منتظر بر اساس اندیشه رهبر معظم انقلاب»، فصلنامه جامعه مهدوی، ۱۳۹۹.
۲۰. قمی، شیخ عباس، مفاتیح الجنان، مترجم مهدی الهی قمشه‌ای، مشهد؛ ۱۳۴۴.
۲۱. کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، تهران، دارالکتاب اسلامی، ۱۴۰۷.
۲۲. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، قم: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۱
۲۳. هانتینگتون، ساموئل، سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران؛ علم، ۱۳۷۵.